

Materiały źródłowe dotyczące wysiedleń ludności Zamojszczyzny w zasobie Archiwum Państwowego w Zamościu¹

dr Jakub Żygawski

Archiwum Państwowe w Zamościu

Akademia Zamojska

Archiwum Państwowe w Zamościu jest kontynuatorem tradycji archiwalnych Zamościa sięgających początków miasta. Wraz z lokacją powstało w Zamościu archiwum miejskie funkcjonujące do 1811 r. Po utworzeniu Ordynacji Zamojskiej działały tutaj jeszcze trzy archiwa gromadzące akta wytworzone przez instytucje podległe latyfundiom, tj. Ordynację Zamojską, Kapitułę oraz Akademię Zamojską. W wyniku rozpoczęcia modernizacji twierdzy zamojskiej archiwum miejskie przenoszono m.in. do Grabowca i Szczepieszyna, skąd w 1843 r. trafiło do Archiwum Akt Dawnych w Lublinie. Po likwidacji archiwum lubelskiego, decyzją władz Królestwa Polskiego, w 1887 r. zasób zamojski wywieziono do Wilna. W ramach rewindykacji po I wojnie światowej większość akt miejskich Zamościa ponownie trafiła do utworzonego w 1918 r. archiwum w Lublinie².

Archiwum Państwowe w Zamościu uruchomiono na podstawie rozporządzenia Ministra Oświaty z dnia 21 lipca 1950 r.³ powołujące 52 oddziały powiatowe wojewódzkich archiwów państwowych. Był to pierwszy w województwie oddział archiwum lubelskiego, obejmujący swym zasięgiem miasto Zamość i powiat zamojski. W latach 1951–1975 działało Powiatowe Archiwum Państwowe w Zamościu, podległe Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Lublinie. Obejmowało wówczas miasto wydzielone Zamość oraz powiaty zamojski, biłgorajski (do 1955 r.), krasnostawski i tomaszowski (od 1952 r.). Od 1976 r. funkcjonowało jako Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Zamościu, podległe Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych i obejmowało teren nowoutworzonego województwa zamojskiego. Po kolejnych przekształceniach, od 1983 r. działa jako Archiwum Państwowe w Zamościu obejmujące zasięgiem miasto Zamość, powiaty: biłgorajski, hrubieszowski, tomaszowski i zamojski oraz sześć gmin z terenu powiatów krasnostawskiego i lubelskiego. W październiku 2022 r. zasób Archiwum obejmował 1335 zespołów i 300 954 jednostki archiwalne, stanowiące łącznie 2686,3 mb. Przeważa dokumentacja z XIX i XX wieku.

Najstarszym dokumentem jest pergamin z 4 września 1457 r. odnoszący się do włościan z wsi

¹ Składam serdeczne podziękowania Pani mgr Jadwidze Łukaszczyk, starszemu archiwistce Archiwum Państwowego w Zamościu, za pomoc w przeprowadzeniu kwerendy oraz w opracowaniu niniejszej publikacji.

² Zob. szerzej: 65 lat Archiwum Państwowego w Zamościu, red. A. Kędziora, Zamość 2015; P. Dymmel, Jubileusz 100 lat Archiwum Państwowego w Lublinie (1918-2018), „Studia Archiwalne” 5 (2018), s. 9-15 (10); J. Żygawski, 70 lat Archiwum Państwowego w Zamościu, „Archiwariusz Zamojski” 18 (2020), s. 7-32 (s. 9).

³ Dziennik Urzędowy Ministra Oświaty z 1950 r., nr 19, poz. 243.

Siedliska⁴, natomiast do najważniejszych w zasobie zaliczany jest Akt lokacyjny Zamościa z 10 kwietnia 1580 r.⁵

Spośród dwudziestowiecznego zasobu zgromadzonego w Archiwum Państwowym w Zamościu istotną z punktu widzenia prowadzenia badań naukowych nad historią najnowszej Polski grupę materiałów archiwalnych stanowi dokumentacja dotycząca II wojny światowej. Tematyka wysiedleń ludności Zamojszczyzny zajmuje tu wyjątkowe miejsce. Pod kątem problematyki martyrologii i męczeństwa mieszkańców Zamojszczyzny można wyróżnić dwie grupy materiałów archiwalnych. Do pierwszej grupy należy dokumentacja związana z II wojną światową w kontekście wysiedleń i pacyfikacji Zamojszczyzny. Grupę drugą stanowi dokumentacja dotycząca cmentarnictwa i grobownictwa wojennego.

Dokumentacja archiwalna dotycząca okresu II wojny światowej w kontekście wysiedleń i pacyfikacji ludności Zamojszczyzny zlokalizowana jest w obrębie 48 zespołów archiwalnych oraz konkretnych jednostek:

1. 88.6.0 – *Starostwo Powiatowe w Zamościu* [1921]1944–1950[1970] – 46 j.a. (sygn. 204, 208, 211, 263, 266–284, 459, 463, 490, 491, 843, 844, 873–876, 1585–1600);
2. 88.17.0 – *Rada Główna Opiekuńcza Polski Komitet Opiekuńczy w Zamościu* [1939]1940–1944[1944–1945] – 35 j.a. (sygn. 50–74, 88–91, 93, 103–105, 110, 117);
3. 88.5.0 – *Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Lubelskim* [1934]1944–1950[1954] – 33 j.a. (sygn. 216–221, 305–326, 344, 345, 368, 369, 564–565);
4. 88.192.0 – *Zbiór akt dra Janusza Petera* 1891–1963 – 27 j.a. (spis – poz. 29–49, 53–57, 61, 68);
5. 88.68.0 – *Akta gminy Stary Zamość* 1922–1954 – 12 j.a. (sygn. 36–38, 41, 42, 97, 120–123, 137, 138);
6. 88.1025.0 – *Zbiór akt Kazimierza Kubali 1914–1999 nauczyciela i regionalisty* 1967–1981 – 11 j.a. (spis – poz. 1, 3, 6, 12–19);
7. 88.72.0 – *Akta gminy Zwierzyniec* 1871–1954 – 9 j.a. (sygn. 179–182, 227, 228, 255, 257, 258);
8. 88.64.0 – *Akta gminy Potoczek* 1864–1954 – 6 j.a. (sygn. 15, 18, 57, 59, 136, 139);
9. 88.499.0 – *Prokuratura Sądu Okręgowego w Zamościu* 1944–1950[1954] – 6 j.a. (sygn. 96, 100);
10. 88.3.0 – *Powiatowa Rada Narodowa w Zamościu* 1944–1950 – 5 j.a. (sygn. 110, 159, 160, 223, 228);

⁴ Archiwum Państwowe w Zamościu (dalej: APZ), *Dokumenty pergaminowe wsi Siedliska 1457–1662*, sygn. 1: *Jan Czuryło ze Stojanowic w imieniu Zygmunty [nieletnia dziedziczka Powiatu Szczebrzeszyńskiego] nadaje ziemię Pankracemu i Michałkowi [słudzy Jana Czuryło], w zamian za co zobowiązani są do służby konnej z łukiem.*

⁵ APZ, *Akta miasta Zamościa* [1580]1810–1952, seria 6, sygn. 1: *Akt lokacyjny miasta Zamościa z 10 IV 1580 r.*

11. 88.69.0 – *Akta gminy Sułów 1878–1954*[1955–1956] – 5 j.a. (sygn. 21, 56, 63, 66, 128);
12. 88.73.0 – *Akta gminy Nowa Osada 1932–1954* – 5 j.a. (sygn. 22, 31–34);
13. 88.212.0 – *Delegatura Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Zamościu 1965–1971* – 5 j.a. (sygn. 3–7);
14. 88.1269.0 – *Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Warszawski Żołnierzy 9 Pułku Piechoty Ziemi Zamojskiej [1957–1983]*1984–2018 – 5 j.a. (spis z.o. 1/2011 – poz. 11–14, 81);
15. 88.49.0 – *Akta gminy Majdan Sopocki 1935–1954*[1955] – 4 j.a. (sygn. 7, 8, 99, 106);
16. 88.56.0 – *Akta gminy Ulhówek [1897]*1937–1953 – 4 j.a. (sygn. 16–18, 45);
17. 88.340.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Aleksandrowie 1954–1972* – 4 j.a. (sygn. 141–144);
18. 88.15.0 – *Rada Główna Opiekuńcza Polski Komitet Opiekuńczy w Krasnymstawie 1940–1944* – 3 j.a. (32, 39, 40);
19. 88.23.0 – *Akta miasta Szczepieszyńska [1832]*1914 – 1952 – 3 j.a. (sygn. 82–84);
20. 88.29.0 – *Akta gminy Krasnostaw 1907–1951* – 3 j.a. (sygn. 173, 189, 220);
21. 88.41.0 – *Akta gminy Jarczów 1891–1954* – 3 j.a. (sygn. 37, 60, 61);
22. 88.71.0 – *Akta gminy Wysokie 1865–1965* – 3 j.a. (sygn. 44, 96, 126);
23. 88.342.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Józefowie [1949]*1953–1972[1973–1975] – 3 j.a. (sygn. 208–210);
24. 88.27.0 – *Akta gminy Gorzków 1900–1953*[1962] – 2 j.a. (sygn. 26, 135);
25. 88.33.0 – *Akta gminy Rybczewice 1942–1954* – 2 j.a. (sygn. 5, 76);
26. 88.43.0 – *Akta gminy Kotlice 1912–1953* – 2 j.a. (sygn. 41, 83);
27. 88.55.0 – *Akta gminy Tyszowce [1816]*1934–1954 – 2 j.a. (sygn. 57a, 71);
28. 88.16.0 – *Rada Główna Opiekuńcza Polski Komitet Opiekuńczy w Tomaszowie Lubelskim 1940–1944*[1945] – 1 j.a. (sygn. 22);
29. 88.31.0 – *Akta gminy Łopiennik 1899–1954* – 1 j.a. (sygn. 71);
30. 88.37.0 – *Akta gminy Wysokie powiat krasnostawski 1942–1954* – 1 j.a. (sygn. 72);
31. 88.40.0 – *Akta gminy Bełzec 1944–1954*[1959] – 1 j.a. (sygn. 40);
32. 88.42.0 – *Akta gminy Komarów 1890–1954* – 1 j.a. (sygn. 235);
33. 88.47.0 – *Akta gminy Machnów 1945–1954* – 1 j.a. (sygn. 57);
34. 88.53.0 – *Akta gminy Tarnawatka 1903–1954* – 1 j.a. (sygn. 167);
35. 88.59.0 – *Akta gminy Rudnik [1930]*1944–1954 – 1 j.a. (sygn. 59);

36. 88.61.0 – *Akta gminy Łabunie 1930–1954* – 1 j.a. (sygn. 1);
37. 88.62.0 – *Akta gminy Mokre [1909]1944–1954* – 1 j.a. (sygn. 16);
38. 88.230.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Woli Różanieckiej [1953]1954– 1972* – 1 j.a. (sygn. 1);
39. 88.251.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Księżpolu [1952–1954] 1955–1972* – 1 j.a. (sygn. 97);
40. 88.311.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej we Frampolu [1948]1955–1972[1974]* – 1 j.a. (sygn. 177);
41. 88.367.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Lipinach Dolnych 1955–1972* – 1 j.a. (sygn. 116);
42. 88.368.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Potoku Górnym 1955–1972* – 1 j.a. (sygn. 109);
43. 88.382.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Łukowej 1954–1972[1973– 1980]* – 1 j.a. (sygn. 158);
44. 88.1026.0 – *Zbiór Michała Bojarczuka 1900–1986 nauczyciela i regionalisty 1920 – 1969* – 1 j.a. (spis z.o. – poz. 2);
45. 88.309.0 – *Konkurs Tygodnika Zamojskiego „Kiedy przyjdą podpalić dom” 1982;*
46. 88.1170.0 – *Akta osób i rodzin 1831–2021*, seria 12, poz. 12.2, seria 13: *Zbiór Janusza Panasiewicza*; seria 18: *Zbiór Jana Hawryłaka*;
47. 88.1242.0 – *Spuścizna dr. Krzysztofa Czubary historyka, regionalisty i dziennikarza 1692–2007;*
48. 88.1259.0 – *Spuścizna dra Wojciecha Białasiewicza, historyka, dziennikarza 1918– 1984.*

W wyżej wymienionych zespołach znajduje się różnorodna dokumentacja przedstawiająca sytuację i tragizm osób wysiedlonych oraz przebieg akcji pacyfikacyjnej miejscowości Zamojszczyzny. Na uwagę zasługuje zwłaszcza zespół nr 88.17.0 *Rada Główna Opiekuńcza Polski Komitet Opiekuńczy w Zamościu [1939]1940–1944[1945–1946]*. Wśród wielu dokumentów znajduje się w nim m.in. korespondencja, sprawozdania opisowe powiatu zamojskiego za kolejne miesiące 1943 r. zawierające dane dotyczące zapotrzebowania na żywność (aprowizacji) oraz przebiegu wysiedleń⁶. Kolejną partię dokumentów stanowi korespondencja między delegaturami i centralą P.K.O. dotycząca udzielanej pomocy osobom poszkodowanym oraz dzieciom. W wielu jednostkach znajdują się wykazy osób wysiedlonych z różnych miejscowości powiatu zamojskiego i powiatów ościennych, także wykazy pojedynczych osób oraz rodzin zamordowanych podczas akcji pacyfikacyjnych. Wśród wielu dokumentów odnaleźć można ciekawą korespondencję z delegaturą P.K.O., np. w sprawie

⁶ APZ, *Rada Główna Opiekuńcza Polski Komitet Opiekuńczy w Zamościu [1939]1940–1944[1945–1946]*, sygn. 13: *Korespondencja RGO w sprawach organizacyjnych 1942–1943*, s. 71-72, 223;

odwożenia przez osoby „prywatne” dzieci z okolic Warszawy do rodzin na Zamojszczyźnie⁷, udzielania bezpłatnej pomocy lekarskiej osobom rannym i poszkodowanym w trakcie akcji wysiedleńczych⁸. Inną grupą dokumentów są sprawozdania i relacje dotyczące sytuacji wysiedlonych przebywających na Zamojszczyźnie⁹, także spisy i korespondencja osób wysiedlonych z terenu Zamojszczyzny przebywających w obozach koncentracyjnych¹⁰. W pozostałej grupie dokumentów można odnaleźć informacje m.in. o sytuacji uratowanych dzieci przebywających w sierocińcach departamentu lubelskiego i warszawskiego¹¹ oraz listy osób poszukujących dzieci po akcjach pacyfikacyjnych zamojskich wsi¹².

W aktach jednostek samorządowych znajdują się również dokumenty ukazujące sytuację mieszkańców Zamojszczyzny podczas akcji wysiedleńczej i pacyfikacyjnej. Zespół nr 88.6.0 *Starostwo Powiatowe w Zamościu* [1921]1944–1950[1970] zawiera informacje dotyczące zbrodni popełnionych przez Niemców oraz wykazy wysiedlonych i kwestionariusze odszkodowawcze¹³. W aktach gmin występują różnorodne dokumenty dotyczące akcji pacyfikacyjnych¹⁴, wysiedleń i egzekucji mieszkańców danych miejscowości¹⁵ oraz wykazy dzieci wywiezionych przez Niemców z Zamojszczyzny¹⁶. Grupę dokumentów stanowią karty osób poszukiwanych za zbrodnie wojenne, listy i fotografie volskdeutschów oraz akta sporządzane na potrzeby toczących się postępowań karnych przed polskimi sądami¹⁷.

Tematyka wysiedleń i pacyfikacji oraz zbrodni niemieckich pojawia się również w zespole 88.1170.0 *Akta osób i rodzin 1831–2021*. Przykładem są gromadzone w ostatnich latach zbiory i kolekcje, w tym przekazane przez dr. Jana Panasiewicza oraz Jana Hawrylaka¹⁸.

⁷ Tamże, s. 139, 139a, 141, 176–177; Tamże, sygn. 88: *Korespondencja z władzami i osobami prywatnymi w sprawie podopiecznych przebywających w obozach dla wysiedlonych 1943–1944*; Tamże, sygn. 90: *Różne do dnia 1 VII 1943 r. [Korespondencja z innymi P.K.Op. w sprawach wysiedlonych 1942–1943]*.

⁸ APZ, Rada Główna Opiekuńcza Polski Komitet Opiekuńczy w Zamościu [1939]1940–1944[1945–1946], sygn. 53: *Korespondencja z Delegaturą Łabunie w sprawach podopiecznych, sprawozdania miesięczne z Działalności Delegatury*, 1940–1944, s. 69; Tamże, sygn. 62: *Korespondencja z Delegaturą Krynice 1941–1944*, s. 35;

⁹ Tamże, sygn. 93: *Raport do Doradcy RGO Okręg Warszawski o sytuacji wysiedlonych z Zamojszczyzny na teren powiatu garwolińskiego i siedleckiego*, 1943–1944, s. 1–17;

¹⁰ Tamże, sygn. 95: *Korespondencja w sprawie wysiedlonych i przebywających w obozach koncentracyjnych 1943–1944*.

¹¹ Tamże, sygn. 100: *Korespondencja wychodząca – sprawozdania z działalności. Sprawy sierocińca w Zwierzyńcu, zapotrzebowanie na trumienki i inne*, 1942–1946.

¹² Tamże, sygn. 109: *Korespondencja, zarządzenia, listy osób poszukujących dzieci po pacyfikacji 1943–1944*.

¹³ APZ, *Starostwo Powiatowe w Zamościu* [1921]1944–1950[1970], sygn. 208: *Zbrodnie niemieckie – wykazy wysiedlonych przez okupanta - zdjęcia przestępców wojennych*, 1946; Tamże, sygn. 280: *Gmina Szczepieszyn [kwestionariusze odszkodowań wojennych]* 1946 r.

¹⁴ Zob. m.in. APZ, *Akta gminy Krasnystaw 1907–1951*, sygn. 189: *Sprawozdania z przebiegu okupacji niemieckiej na terenie gminy w latach 1939–1944*, 1948–1949.

¹⁵ Zob. m.in. APZ, *Akta gminy Potoczek 1864–1954*, sygn. 18: *Ankieta w sprawie działań wojennych [opis wysiedleń, egzekucji w 1939 r.]*, 1946; APZ, *Akta gminy Sułów 1878–1954[1955–1956]*, sygn. 63: *Zestawienie z akcji wysiedleńczej i pacyfikacji w latach okupacji*, 1946–1949; APZ, *Akta gminy Wysokie powiat zamojski 1922–1954*; sygn. 126: *Ewidencja i kontrola ruchu ludności. Dane statystyczne o wysiedlonych w czasie pacyfikacji*, 1949.

¹⁶ Zob. m.in. APZ, *Akta gminy Stary Zamość 1922–1954*, sygn. 121: *Opieka społeczna – spis dzieci wywiezionych przez Niemców z Zamojszczyzny*, 1947.

¹⁷ M.in. APZ, *Starostwo Powiatowe w Zamościu* [1921]1944–1950[1970], sygn. 208: *Zbrodnie niemieckie – wykazy wysiedlonych przez okupanta – zdjęcia przestępców wojennych*, 1946.

¹⁸ Informacje o wysiedleniach i pacyfikacji Zamojszczyzny odnajdywane są również w wielu innych zbiorach i kolekcjach przekazanych przez osoby prywatne, włączonych do zespołu 88.1170.0 *Akta osób i rodzin*.

Bogactwo materiałów z okresu II wojny światowej występuje również w nieopracowanych lub częściowo opracowanych zespołach: 88.192.0 – *Zbiór akt dra Janusza Petera 1891–1963*, 88.1025.0 – *Zbiór akt Kazimierza Kubali 1914–1999 nauczyciela i regionalisty 1967–1981*, 88.1026.0 – *Zbiór Michała Bojarczuka 1900–1986 nauczyciela i regionalisty 1920–1969*, 88.1242.0 – *Spuścizna dr. Krzysztofa Czubary historyka, regionalisty i dziennikarza 1692–2007*, 88.1259.0 – *Spuścizna dra Wojciecha Białasiewicza, historyka, dziennikarza 1918–1984* i 88.1269.0 – *Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Warszawski Żołnierzy 9 Pułku Piechoty Ziemi Zamojskiej [1957–1983]1984–2018¹⁹*.

Drugą grupę archiwaliów stanowi dokumentacja dotycząca cmentarzy i grobownictwa wojennego. W grupie tej powtarzają się zespoły aktowe zawierające problematykę wysiedleń i pacyfikacji, jednak dla zachowania porządku warto je tu wymienić. Tematyka cmentarzy i grobownictwa wojennego w zasobie Archiwum Państwowego w Zamościu pojawia się w 87 zespołach archiwalnych:

1. 88.1178.0 – *Zbiór fotografii 1880–2001* – 107 j.a. (seria 1, sygn. 274, 275; seria 2, sygn. 358, 836, 880–884; seria 5, sygn. 78, 108, 163, 239, 265, 345, 357–359, 503, 504, 506–513, 518, 608–654; seria 11, sygn. 1892; seria 12, sygn. 439; seria 13, sygn. 416; seria 14, sygn. 346; seria 14, sygn. 599; seria 15, sygn. 764, 769, 770, 781–790, 797–799, 803–805, 1049, 1111, 1112; seria 16, sygn. 1575; seria 17, sygn. 55, 56, 788, 871);
2. 88.581.0 – *Przedsiębiorstwo Gospodarki Mieszkaniowej, Remontów i Terenów Zielonych w Zamościu 1951–1998* – 78 j.a. (sygn. 46–48, 333–379, 427, 428, 565–586, 609, 610, 618, 620);
3. 88.5.0 – *Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Lubelskim [1934]1944–1950[1954]* – 34 j.a. (sygn. 304, 306, 308–325, 357, 358, 395, 396, 564, 565, 575, 577–581);
4. 88.335.0 – *Urząd Wojewódzki w Zamościu 1962–1999* – 31 j.a. (sygn. 13, 16, 17, 22, 45, 48–50, 81, 82, 85, 87, 105, 120, 123, 136, 168, 169, 201–205, 225, 243, 244, 264, 271, 276, 342, 343);
5. 88.6.0 – *Starostwo Powiatowe w Zamościu [1921]1944–1950[1970]* – 19 j.a. (sygn. 204, 208, 211, 244, 248, 264, 267, 268, 403, 490, 491, 524, 778, 786, 872–876);
6. 88.547.0 – *Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Zamościu 1975–1984* – 15 j.a. (sygn. 86–92, 23–25, 1–5);
7. 88.296.0 – *Urząd Gminy w Nieliszu [1960–1972]1973–1990[1996]* – 14 j.a. (sygn. 19, 211–220, 231–233);
8. 88.488.0 – *Urząd Miejski w Biłgoraju [1969]1972–1990[1991–2014]* – 14 j.a. (sygn. 71–74, 118, 79, 90–92, 114, 196, 197, 202);

¹⁹ Dokumentacja wymienionych zespołów będzie w najbliższych latach sukcesywnie digitalizowana zgodnie z założeniami planu działalności Archiwum Państwowego w Zamościu.

9. 88.411.0 – *Urząd Gminy w Tomaszowie Lubelskim* [1954]1970–1990 – 13 j.a. (sygn. 68, 69, 98, 101, 103, 106, 109, 113, 115, 117, 120, 123, 125);
10. 88.79.0 – *Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zamościu* [1946]1950–1975[1976– 1994] – 12 j.a. (sygn. 79–95, 129);
11. 88.363.0 – *Urząd Gminy w Łabuniach* 1931–1990 – 12 j.a. (sygn. 14, 15, 22, 42, 56, 57, 151–153, 165);
12. 88.461.0 – *Urząd Gminy w Zwierzyńcu* 1970–2000 – 11 j.a. (sygn. 3, 19, 73, 74, 75, 121–123, 125–128);
13. 88.77.0 – *Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Zamościu* [1930–1949]1950– 1975 – 10 j.a. (sygn. 64–73);
14. 88.350.0 – *Urząd Gminy w Krasnobrodzie* [1953]1972–1998 – 10 j.a. (sygn. 30, 32, 40, 66, 116, 117, 191–193, 223);
15. 88.460.0 – *Urząd Gminy w Zamościu* [1945]1971–2002 – 10 j.a. (sygn. 2, 43, 61, 63–69);
16. 88.499.0 – *Prokuratura Sądu Okręgowego w Zamościu* 1944–1950[1954] – 9 j.a. (sygn. 96, 100, 622, 1158–1164);
17. 88.212.0 – *Delegatura Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Zamościu* 1965–1971 – 8 j.a. (sygn. 1–8);
18. 88.362.0 – *Urząd Gminy w Hrubieszowie* 1947–1990 – 8 j.a. (sygn. 18, 79, 86, 94, 103, 111, 130, 139);
19. 88.403.0 – *Urząd Gminy we Frampolu* 1958–1990 [1990–1993] – 7 j.a. (sygn. 13–18, 105);
20. 88.457.0 – *Urząd Gminy w Uchaniach* [1972]1973–1992 – 7 j.a. (sygn. 26, 158–162, 188);
21. 88.407.0 – *Urząd Gminy w Krynicach* 1974–2009 – 6 j.a. (sygn. 22–26, spis z.o. 2/2005 – poz. 1, 15);
22. 88.68.0 – *Akta gminy Stary Zamość* 1922–1954 – 5 j.a. (sygn. 68, 97, 121–123);
23. 88.76.0 – *Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tomaszowie Lubelskim* [1921–1949]1950–1975 – 5 j.a. (sygn. 11, 35, 46, 93, 245);
24. 88.445.0 – *Urząd Gminy w Księżpolu* 1973–1990[1991] – 5 j.a. (sygn. 39–42, 58);
25. 88.1355.0 – *Rejonowy Komitet Obywatelski Ziemi Biłgorajskiej w Biłgoraju* 1980–2017 – 5 j.a. (sygn. 74–76, 101, 207);
26. 88.25.0 – *Akta miasta Zamościa* [1580]1810–1952 – 4 j.a. (sygn. 145–148);
27. 88.49.0 – *Akta gminy Majdan Sopocki* 1935–1954[1955] – 4 j.a. (sygn. 6–8, 99);

28. 88.308.0 – *Urząd Gminy w Adamowie* [1938–1972]1972–2020 – 4 j.a. (sygn. 105–108);
29. 88.444.0 – *Urząd Gminy w Józefowie* 1973–1993 – 4 j.a. (sygn. 118–120, 156);
30. 88.448.0 – *Urząd Gminy w Mirczu* 1973–1990 – 4 j.a. (sygn. 11, 57, 61, 158);
31. 88.458.0 – *Urząd Gminy w Ulhówku* 1974–1990 – 4 j.a. (sygn. 64, 65, 96, 97);
32. 88.1259.0 – *Spuścizna dra Wojciecha Białasiewicza, historyka, dziennikarza* 1918– 1984 – 4 j.a. (seria 2, sygn. 7, 10, 15, 21);
49. 88.1269.0 – *Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Warszawski Żołnierzy 9 Pułku Piechoty Ziemi Zamojskiej* [1957–1983]1984–2018 – 4 j.a. (seria 1, poz. 118; seria 2, poz. 12, 15, 24);
33. 88.21.0 – *Wydział Powiatowy w Krasnymstawie* 1918–1944 – 3 j.a. (sygn. 313–315);
34. 88.64.0 – *Akta gminy Potoczek* 1864 – 1954 – 3 j.a. (sygn. 15, 18, 59);
35. 88.72.0 – *Akta gminy Zwierzyniec* 1871–1954 – 3 j.a. (sygn. 181, 182, 256);
36. 88.102.0 – *Hipoteka miasta Zamościa i powiatu zamojskiego* 1826–1967 – 3 j.a. (sygn. 161, 162, 338);
37. 88.199.0 – *Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne w Lublinie Zakład Terenowy w Zamościu* 1949–1977 – 3 j.a. (sygn. 193, 461, 462);
38. 88.351.0 – *Urząd Gminy w Sitnie* 1973–1990 – 3 j.a. (sygn. 136, 151, 179);
39. 88.402.0 – *Urząd Gminy w Dołhobyczowie* [1960]1973–1992 – 3 j.a. (sygn. 41, 169, 174);
40. 88.405.0 – *Urząd Gminy w Jarczowie* 1957–1990 – 3 j.a. (sygn. 143–145);
41. 88.454.0 – *Urząd Gminy w Trzeszczanach* [1969–1972]1973–1990 – 3 j.a. (sygn. 2–4);
42. 88.3.0 – *Powiatowa Rada Narodowa w Zamościu* 1944–1950 – 2 j.a. (sygn. 110, 159);
43. 88.23.0 – *Akta miasta Szczepieszyna* [1832]1914–1952 – 2 j.a. (sygn. 82, 83);
44. 88.29.0 – *Akta gminy Krasnymstaw* 1907–1951 – 2 j.a. (sygn. 224, 315);
45. 88.52.0 – *Akta gminy Rachanie* 1937–1954 – 2 j.a. (sygn. 40, 41);
46. 88.53.0 – *Akta gminy Tarnawatka* 1903–1954 – 2 j.a. (sygn. 167, 191);
47. 88.65.0 – *Akta gminy Radecznica* 1870–1954[1955–1956] – 2 j.a. (sygn. 78, 89);
48. 88.215.0 – *Zbiór afiszów, ogłoszeń, druków ulotnych* 1913–2017 – 2 j.a. (sygn. 5, 6);
49. 88.295.0 – *Urząd Gminy w Sułowie* 1962–1990 – 2 j.a. (sygn. 89, 95);
50. 88.297.0 – *Urząd Gminy Lubycza Królewska* 1973–1990 – 2 j.a. (sygn. 27, 57);
51. 88.451.0 – *Urząd Gminy w Rudniku* [1971–1972]1973–1990 – 2 j.a. (sygn. 69, 111);

52. 88.452.0 – *Urząd Gminy w Starym Zamościu* [1951–1972]1973–1990[1991–2009] – 2 j.a. (sygn. 121, 144);
53. 88.462.0 – *Urząd Gminy w Żółkiewce* 1973–1990 – 2 j.a. (sygn. 237, 238);
54. 88.491.0 – *Urząd Miasta i Gminy w Szczepieszynie* 1973–1990 – 2 j.a. (sygn. 308, 309);
55. 88.2.0 – *Powiatowa Rada Narodowa w Tomaszowie Lubelskim* 1944–1950 – 1 j.a. (sygn. 101);
56. 88.27.0 – *Akta gminy Gorzków* 1900–1953[1962] – 1 j.a. (sygn. 26);
57. 88.31.0 – *Akta gminy Łopiennik* 1899–1954 – 1 j.a. (sygn. 71);
58. 88.41.0 – *Akta gminy Jarczów* 1891–1954 – 1 j.a. (sygn. 37);
59. 88.42.0 – *Akta gminy Komarów* 1890–1954 – 1 j.a. (sygn. 95);
60. 88.43.0 – *Akta gminy Kotlice* 1912–1953 – 1 j.a. (sygn. 92);
61. 88.46.0 – *Akta gminy Łaszczów* 1944–1954 – 1 j.a. (sygn. 11);
62. 88.61.0 – *Akta gminy Łabunie* 1930–1954 – 1 j.a. (sygn. 46);
63. 88.62.0 – *Akta gminy Mokre* [1909]1944–1954 – 1 j.a. (sygn. 16);
64. 88.63.0 – *Akta gminy Nielisz* 1914–1954 – 1 j.a. (sygn. 96);
65. 88.69.0 – *Akta gminy Sułów* 1878–1954[1955–1956] – 1 j.a. (sygn. 56);
66. 88.95.0 – *Sąd Okręgowy w Zamościu* 1917–1950[1958] – 1 j.a. (sygn. 237);
67. 88.197.0 – *Hipoteka Miasta Krasnegostawu i powiatu krasnostawskiego* 1823–1948 – 1 j.a. (sygn. 113);
68. 88.218.0 – *Urząd Powiatowy i Biuro Powiatowej Rady Narodowej w Zamościu* 1974– 1975 – 1 j.a. (sygn. 71);
69. 88.247.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Mokrem* [1945–1954]1955–1972[1973–1974] – 1 j.a. (sygn. 156);
70. 88.342.0 – *Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Józefowie* [1949]1953–1972[1973–1975] – 1 j.a. (sygn. 21);
71. 88.364.0 – *Urząd Gminy Werbkowice* 1973–1990 – 1 j.a. (sygn. 14);
72. 88.366.0 – *Zbiór pocztówek Zamościa i okolicy /reprodukcje/* 1890–1986 – 1 j.a. (sygn. 62);
73. 88.372.0 – *Urząd Gminy w Suścu* 1973–1990 – 1 j.a. (sygn. 29);
74. 88.385.0 – *Urząd Gminy w Łukowej* [1971]1972–1990 – 1 j.a. (sygn. 148);
75. 88.406.0 – *Urząd Gminy w Komarowie* 1970–1997 – 1 j.a. (sygn. 22);

76. 88.410.0 – *Urząd Gminy w Telatynie* [1952–1972]1973–1990[1990–2017] – 1 j.a. (sygn. 118);
77. 88.459.0 – *Urząd Gminy w Wysokiem* 1972–1990 – 1 j.a. (sygn. 1);
78. 88.518.0 – *Urząd Gminy w Gorzkowie* [1956–1972]1973–1995 – 1 j.a. (sygn. 39);
79. 88.520.0 – *Urząd Gminy w Terespolu* 1975–1997 – 1 j.a. (sygn. 74);
80. 88.585.0 – *Urząd Rejonowy w Biłgoraju* [1988]1990–1998[2006] – 1 j.a. (sygn. 13);
81. 88.1025.0 – *Zbiór akt Kazimierza Kubali 1914–1999, nauczyciela i regionalisty 1967–1981* – 1 j.a. (sygn. 12);
82. 88.1053.0 – *Hipoteka miasta Hrubieszowa i powiatu hrubieszowskiego 1823–1972* – 1 j.a. (sygn. 712);
83. 88.1170.0 – *Akta osób i rodzin 1831–2021, seria 17.1 – Zbiór księdza Jacka Żórawskiego, spis z.o. nr 1/2019, poz. 64;*
84. 88.1188.0 – *Spuścizna Edwarda Suchory 1925–1970 działacza polityczno-społecznego i regionalisty 1958–1970* – 1 j.a. (spis z.o. nr 1/2007, poz. 53);
85. 88.1218.0 – *Miejska Rada Narodowa w Zamościu 1973–1990* – 1 j.a. (sygn. 155);
86. 88.1242.0 – *Spuścizna dr. Krzysztofa Czubary historyka, regionalisty i dziennikarza 1692–2007* – 1 j.a. (sygn. 57).

W aktach należących do tej grupy, poza sprawami związanymi stricte z cmentarzami i grobownictwem wojennym, znajdują się również informacje oraz dane liczbowe dotyczące spoczywających na cmentarzach ofiarach wysiedleń oraz osób poległych w trakcie pacyfikacji Zamojszczyzny. Wśród wybranych jednostek archiwalnych odnaleźć można wykazy grobów ofiar zbrodni niemieckich, nazwiska osób poległych za wolność²⁰ oraz wykazy osób, w tym dzieci wysiedlonych z terenu Zamojszczyzny przez Niemców²¹.

²⁰ APZ, *Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Lubelskim* [1934]1944–1950[1954], sygn. 575: *Zarząd i administracja nieruchomości [uporządkowanie grobów wojennych]*, 1949, s. 8; sygn. 578: *Grobownictwo wojenne*, 1948, s. 47–48.

²¹ APZ, *Starostwo Powiatowe w Zamościu* [1921]1944–1950[1970], sygn. 208: *Zbrodnie niemieckie – wykazy wysiedlonych przez okupanta, zdjęcia przestępców wojennych*, 1946, s. 2–4; sygn. 490: *Spis dzieci wywiezionych przez Niemców z Zamojszczyzny*, 1947; sygn. 491: *Sprawy dotyczące rewindykacji dzieci polskich wywiezionych do Niemiec, zeznania, wykaz*, 1947–1948; APZ, *Akta gminy Gorzków 1900–1953*[1962], sygn. 26: *Rejestracja szkód wojennych 1.9.1939, lista pomordowanych przez Niemców*, 1944–1945; APZ, *Akta gminy Łabunie 1930–1954*, sygn. 46: *Ewidencja i kontrola ruchu ludności [zarządzenia, korespondencja, poświęcenia obywatelstwa, dane o wysiedleniu i pacyfikacji prowadzonej przez Niemców]* 1946–1948; APZ, *Akta gminy Mokre* [1909]1944–1954, sygn. 16: *Sprawy porządku publicznego i bezpieczeństwa (wykazy ofiar barbarzyństwa niemieckiego, protokół w sprawie pacyfikacji gromady Białowola przeprowadzonej w 1942 r.)*, 1946–1948; APZ, *Akta gminy Potoczek 1864–1954*, sygn. 18: *Ankieta w sprawie działań wojennych oraz okupacji niemieckiej, opis wysiedleń, egzekucji, działań wojennych w 1939 r.*, 1946; APZ, *Akta gminy Stary Zamość 1922–1954*, sygn. 121: *Opieka społeczna – spis dzieci wywiezionych przez Niemców z Zamojszczyzny*, 1947; APZ, *Akta gminy Zwierzyniec 1871–1954*, sygn. 181: *Bezpieczeństwo i porządek publiczny, wykazy osób wziętych do obozu podczas akcji pacyfikacyjnej w 1943 r., zaświadczenia o śmierci w obozach. Zawiadomienia o napadzie rabunkowym*, 1942–1943; APZ, *Prokuratura Sądu Okręgowego w Zamościu 1944–1950*[1954], sygn. 96: *Akta w*

Wymieniona wyżej dokumentacja z zasobu Archiwum Państwowego w Zamościu stanowi zasadniczą część źródeł dotyczących problematyki wysiedleń i pacyfikacji ludności Zamojszczyzny. Materiały te stanowią podstawę prac historyków badających okres II wojny światowej, a także regionalistów i pasjonatów historii poszerzających wiedzę o regionie. Niniejsza publikacja może stanowić pewnego rodzaju kompendium, szczególnie dla młodzieży szkolnej stawiającej pierwsze kroki w archiwum, dzięki czemu łatwiejsze staną się poszukiwania archiwalne oraz badania nad tematyką II wojny światowej w kontekście historii Zamojszczyzny.

Literatura:

1. *65 lat Archiwum Państwowego w Zamościu*, red. A. Kędziora, Zamość 2015.
2. Dymmel P., *Jubileusz 100 lat Archiwum Państwowego w Lublinie (1918-2018)*, „Studia Archiwalne” 5 (2018), s. 9-15.
3. Dziennik Urzędowy Ministra Oświaty z 1950 r., nr 19, poz. 243.
4. Żygawski J., *70 lat Archiwum Państwowego w Zamościu*, „Archiwariusz Zamojski” 18 (2020), s. 7-32.

Udostępniono na zasadach wolnej licencji: Creative Commons Uznania autorstwa – Na tych samych warunkach (CC BY-SA) w ramach projektu „Dzieci – najmłodsze ofiary wojny. W 80. rocznicę wysiedleń ludności Zamojszczyzny” dofinansowanego ze środków Muzeum Historii Polski w Warszawie i Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Patriotyzm Jutra”.

*sprawie utworzenia przez okupanta niemieckiego obozu pod nazwą „Umwandererzentral” w Zamościu do celu wysiedlenia ludności polskiej z Zamojszczyzny [kilka pism, korespondencja dotyczące zbierania materiału do wyżej wymienionej zbrodni], 1946–1947; sygn. 100: Akta w sprawie zbrodni niemieckiej w związku z pacyfikacją w dniu 27 XII 1942 roku we wsi Białowola powiatu zamojskiego [akta zawierają kilka pism z korespondencji prokuratora z Okręgową Komisją Badania Zbrodni Niemieckich], 1946–1947; APZ, *Spuścizna Edwarda Suchory 1925–1970 działacza polityczno-społecznego i regionalisty 1958–1970*, spis z.o. nr 1/2007, poz. 53: *Pacyfikacja wsi Sochy. Wykaz osób, które zginęły podczas pacyfikacji 1 czerwca 1943 r.**